

Соціально-економічні пріоритети розвитку вугільних підприємств у сфері охорони праці

Розглядається питання щодо оцінки систем управління охороною праці на підприємствах вугільної галузі, проаналізовано та систематизовано чинники впливу, що зумовили наявний низький рівень стану охорони праці на вугільних підприємствах. Запропоновано рекомендації з деталізованим описом обраних соціально-економічних пріоритетних заходів щодо вдосконалення безпеки праці й охорони здоров'я для працівників підприємств вугільної галузі України.

Ключові слова: підприємства вугільної галузі, охорона праці та виробнича безпека, системи управління охороною праці, підвищення безпеки праці на підприємствах вугільної галузі, соціально-економічний розвиток підприємств вугільної галузі.

Рассматривается вопрос оценки систем управления охраной труда на предприятиях угольной отрасли, проанализированы и систематизированы факторы влияния, обусловившие низкий уровень охраны труда на угольных предприятиях. Предложены рекомендации с детализированным описанием избранных социально-экономических приоритетных мероприятий по совершенствованию безопасности труда и здоровья работников предприятий угольной отрасли Украины.

Ключевые слова: предприятия угольной отрасли, охрана труда и производственная безопасность, системы управления охраной труда, повышение безопасности труда на предприятиях угольной отрасли, социально-экономическое развитие предприятий угольной отрасли.

In the publication the question concerning an estimation of control systems by a labor safety at the enterprises of coal branch is considered, factors of the influence, caused available low level of a condition of a labor safety at the coal enterprises are analyzed and systematized. Recommendations with the detailed description of the selected social and economic priority actions for perfection of safety of work and health workers of the enterprises of coal branch of Ukraine are offered.

Key words: the enterprises of coal branch, a labor safety and industrial safety, control systems of a labor safety, increase of safety of work at the enterprises of coal industry, social and economic development of the enterprises of coal industry.

Постановка проблеми. Соціально-економічні тенденції розвитку підприємств вугільної галузі України характеризуються низьким рівнем відповідності діяльності вугільних під-

приємств правилам і принципам охорони праці та виробничій безпеки. Щорічно реєструється велика кількість нещасних випадків, включаючи летальні, і продовжує зростати кількість набутих професійних захворювань. Заходи, які час від часу пропонуються впроваджувати на рівні держави та підприємств, залишаються вказівками «на папері», адже не мають чітко обґрунтованих цілей, комплексного аналізу причин виникнення негативних тенденцій та, що найважливіше, відсутня чітка деталізація впровадження плану пропонуваного заходів з покращення безпеки праці та охорони здоров'я працівників.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Соціально-економічний розвиток підприємств вугільної галузі є надзвичайно актуальним та важливим питанням, оскільки саме дані підприємства становлять основу національної безпеки України та відіграють виняткову роль у забезпеченні енергетичного балансу нашої держави. Серед вітчизняних науковців вирішенню проблеми приділяли увагу Б.А. Грядущий, В.П. Коптіков, О.Ф. Новікова, Р.А. Азаматов, К.А. Соломенцев, Б.М. Іотенко, В.Г. Курносов, Ю.І. Шульга, В.М. Бондаренко, В.Г. Агеев.

Мета статті полягає у розробці соціально-економічних заходів щодо вдосконалення безпеки праці й охорони здоров'я на основі детального аналізу чинників, що впливають на ситуацію в сфері охорони праці на підприємствах вугільної галузі.

Виклад основного матеріалу. Рівень безпеки праці на підприємствах у кожній країні є сумою векторів зовнішніх передумов навколо компанії, а також внутрішньої культури компанії, створеної, зокрема, цими передумовами. Для того щоб змінити рівень безпеки у вугільній галузі України, слід провести зміни, у широкому сенсі цього слова, що стосуються передумов функціонування підприємств, метою яких є децентралізація влади і компетенції держави, а також змін, які ведуть до створення ринкової економіки. Але одночасно надзвичайно важливим є розвиток нового виду координаційних і контролюючих функцій держави для забезпечення відповідного рівня захисту, безпеки і здоров'я працівників. Держава також має стимулювати розвиток підприємств, власне в цьому напрямі використовуючи важелі економічних стимулів для тих компаній, які намагаються провести зміни і вжити заходів із розвитку підприємств у сфері охорони праці. Покращення безпеки праці і здоров'я працівників залежить також від піднесення культури праці на підприємствах вугільної галузі України. Намагання провести зміни в культурі праці залежать від відчуття

потреби проведення таких змін роботодавцями і керівними кадрами, їх обізнаності та вміння приймати і використовувати сучасні способи і технології управління в рамках прийнятих систем управління. Однак можливість визначається шляхом зміни умов функціонування підприємств в Україні, як політичних (що охоплюють права і політичні засоби впливу на громадський порядок, права установ та організацій на волевиявлення), так і соціальних (представлених у наявному соціальному устрої, що визначає стандарти відносин між людьми, способи контролю, ключові цінності, умовні символи та ідеї і т.п.), а також економічних (що визначають принципи, цілі господарювання в даному суспільстві, взаємовідносини між державою та підприємством). Це також один зі способів реалізації очікувань суспільства на зростання рівня життя людей в Україні. В свою чергу, зростання рівня життя, як показує передовий досвід високорозвинутих країн, є очевидним показником реалізації розвитку соціально відповідального бізнесу, в якому охорона здоров'я є одним із ключових елементів [2, 5, 7, 8].

Одним з основних показників стану охорони праці є рівень загального і смертельного травматизму.

У вугільній промисловості України за останні 20 років смертельний травматизм, незважаючи на зниження вуглеводобутку з 180,2 млн. т в 1989 році до 77,7 млн. т в 2008 році, практично не знизився, хоча за попередні 30 років (1960–1990) при однаковому видобутку травматизм зменшився майже в три рази [1].

Метою постановки питання охорони праці на українських підприємствах вугільної галузі автор бачить в наступному:

- зменшенні кількості нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, особливо це стосується смертельних та тяжких випадків, викликаних, перш за все, вугільним пилом (наприклад, хронічний пиловий бронхіт, антракосилікатоз);

- зменшенні кількості нещасних випадків і професійних захворювань, викликаних зрушенням бокових порід, експлуатацією устаткування для підземного транспорту, машин і механізмів, раптовими викидами вугілля, газу і порід;

- ліквідації або обмеженні найбільш розповсюджених видів професійного ризику (що часто ведуть до катастроф і серйозних аварій з людськими жертвами), зокрема викликаного метановою небезпекою, викидами вугілля, газів і порід, небезпекою вибуху вугільного пилу, небезпекою завалів гірничих виробок, а також пов'язаного з шкідливими факторами, властивими робочому середовищу;

- зменшенні кількості працівників, що працюють у небезпечних зонах, у шкідливих та несприятливих для здоров'я умовах.

Необхідно відзначити, що поліпшення умов праці й безпеки залежить насамперед від прямих та системних причин, а також опосередкованих причин наявності низького рівня безпеки на підприємствах вугільної галузі (останні вказані у таблиці) [4, 9, 10].

Вищевказані зовнішні умови, під впливом яких перебувають українські підприємства вугільної галузі (особливо державні підприємства), впливають на їх роботу, що для більшості підприємств виражається у наступному [2, 3, 6, 11]:

- наявності неефективних систем управління охороною праці;

- низький рівень механізації технологічних процесів;
- високий ступінь зносу обладнання, дуже стара техніка не відповідає сучасним стандартам безпеки і захисту;

- брак надійних систем виміру і раннього попередження;
- зосередження на відповідності мінімальним вимогам законодавчих актів;

- низький рівень навчання в сфері безпеки праці і охорони здоров'я;

- брак оцінки виробничих ризиків, а також управління ризиками;

- брак сучасних методів викриття причин нещасних випадків;

- брак можливості додаткового інвестування в державні шахти з боку приватних структур на комерційних умовах;

- брак чітко сформульованих вимог щодо складення планів розвитку на конкретних шахтах з питань вдосконалення охорони праці й виробничої безпеки;

- відсутність мотивації професійного росту керівних кадрів;
- потурання невикористанню особистих і колективних засобів захисту;

- низька ефективність систем дегазації і утилізації метану;
- відсутність систематичних вимірів шкідливих факторів праці і гігієнічної оцінки означених робочих місць;

- недостатня участь профспілок в удосконаленні охорони праці і виробничої безпеки трудящих;

- відсутність ефективною політики по відновленню штатів (приблизно 30% працюючих гірників одержують пенсійне забезпечення, близько 80% з них працюють у лавах і вибоях);
- відсутність достатнього транспорту для доставки гірників на робоче місце;

- замовчування проблем ОП, приховування цих проблем;

- оцінювання якості і ефективності роботи інспекторів державного нагляду базується на кількості покараних робітників та статистиці нещасних випадків і зареєстрованих профзахворювань.

Пропонований автором план заходів з покращення стану охорони праці включає такі напрями проведення робіт з деталізацією вибраних соціально-економічних пріоритетів:

І. Підготовка і проведення змін правових передумов (що впливають на покращення охорони праці) для функціонування підприємств.

У тому числі перш за все:

- 1) підвищення стандартів охорони праці до рівня, що відповідає вимогам відповідних Конвенцій МОП і Директив Європейського Союзу;

- 2) запровадження економічних механізмів, що мотивують роботодавців і керівників підприємств до запровадження та

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ключові чинники, що впливають на ситуацію у сфері охорони праці

№	Назва чинника	Чинники
1	Політичні умови	<ul style="list-style-type: none"> – корупція, що негативно впливає на ефективність контролю за умовами праці й не дозволяє одержувати правдиву інформацію про дійсний стан охорони праці; – неадекватність судової системи, що тягне за собою труднощі приведення в дію заходів з захисту прав трудящих, демотивацію роботодавців і керівництва шахт щодо забезпечення належних умов праці; – командно-розподільчі системи функціонування держави, що діють в Україні, особливо в сфері державних підприємств, вони створюють неясність у розподілі відповідальності за безпеку на державних підприємствах між підприємством і державою, що приводить до виникнення претензій зі сторони підприємств до держави
2	Соціальні умови	<ul style="list-style-type: none"> – система соціального страхування від нещасних випадків не мотивує роботодавців до поліпшення безпеки й умов праці працівників своїх підприємств; – неефективна система виробничої медицини, що діагностує профзахворювання лише на їх кінцевій стадії, і таким чином, не дає можливості уникнути інвалідності; – неефективні системи управління безпекою праці й охороною здоров'я на підприємствах вугільної галузі, що приводять до тенденції уникання проблем (найчастіше приховання), а не спрямовані на їх рішення; – присутня система, у якій відчуття особистої відповідальності працівника перенесене на керівництво й служби охорони праці
3	Культурно-психологічні умови	<ul style="list-style-type: none"> – культура праці склалася за старих часів в умовах політичної концепції СРСР, що й до сьогодні впливає на цілі підприємств і менталітет робітників; – система цінностей на державних підприємствах, що ставить виробництво та реалізацію вугілля на перше місце, навіть за рахунок життя й здоров'я; – система мотивації праці у держпідприємствах, що використовує ентузіазм як основний, та подекуди єдиний, мотиватор та нехтує бізнесовим аналізом витрат з метою їх уникнення або обмеження; – ідеалізація фізичної праці, що спонукає слабке зацікавлення працівників підприємств вугільної галузі до самоосвіти та особистого розвитку
4	Економічні умови	<ul style="list-style-type: none"> – цілі економічного управління державних підприємств зосереджені на збільшенні обсягів виробництва, а не на досягненні фінансових результатів. Наявність таких цілей приводить до відсутності інтересу у проведенні системного аналізу, виявленні причин збитків і вживанні заходів до скорочення витрат, пов'язаних з нещасними випадками на виробництві, профзахворюваннями, небезпечними подіями та аваріями; – принципи функціонування державних підприємств далекі від вільноринкових і не дозволяють самостійно приймати власні рішення, не забезпечують належного планування й розвитку, включаючи сферу вдосконалення безпеки праці й охорони здоров'я з урахуванням існуючих можливостей підприємств; – взаємовідносини між державою й державними підприємствами засновані на централізованому плануванні й наданні непрозорих коштів для покриття всіх зобов'язань перед працівниками. У такій ситуації держава субсидіює погано працюючі підприємства, які займають позицію висування претензій стосовно держави

застосування міжнародних стандартів управління (наприклад, ISO, OHSAS, EFQM, TQM, і т.п.);

3) запровадження механізмів економічної мотивації роботодавців і керівників підприємств до зміни культури праці на підприємствах (наприклад, запровадження податкових пільг, додаткове фінансування, і т. д.);

4) запровадження системи диференціації страхових тарифів до Фонду соціального страхування від нещасних випадків і професійних захворювань в залежності від рівня безпеки праці як ефективної економічної мотивації для роботодавців для покращення безпеки й умов праці;

5) проведення аналізу українського законодавства на предмет можливості передачі частини акцій приватизованих підприємств у власність працівників приватизованих шахт, у разі потреби – внесення змін у законодавство;

6) проведення аналізу українського законодавства на предмет можливості реалізації інвестицій (як внутрішніх, так і зовнішніх) в українські вугільні шахти на комерційній основі, в тому числі інвестицій у модернізацію високопродуктив-

ного устаткування, що відповідає мінімальним вимогам безпеки ЄС;

7) проведення ретельного аналізу та діагностики фактичного стану профілактики охорони здоров'я працівників вугільної промисловості України, в тому числі стану профілактики професійних захворювань та підготування відповідних законодавчих змін в сфері підвищення рівня профілактики охорони здоров'я працівників, в тому числі профілактики професійних захворювань;

8) законодавче запровадження обов'язку проведення оцінки ризику та управління професійними ризиками на робочих місцях на всіх підприємствах України;

9) законодавче запровадження обов'язку розроблення і систематичного оновлення Документу про безпеку й охорону здоров'я працівників на кожній вугільній шахті.

II. Підготовка і проведення інформаційної кампанії з підготовки роботодавців та працівників державного гірничого нагляду до впровадження нових стандартів охорони життя і здоров'я працівників на рівні вимог Європейського Союзу.

Підготовка адаптаційних проектів з визначеними часовими межами реалізації. Впровадження адаптаційних проектів згідно з визначеними графіками.

У тому числі перш за все:

1) зміна способу навчання і тренінгів в сфері охорони праці, програми, нові дидактичні методи, оцінка тренінгів;

2) навчання працівників державного гірничого нагляду (Державний комітет з промислової безпеки, охорони праці і гірничого нагляду) на тему нових систем управління, зміни критеріїв оцінки праці інспекторів;

3) розробка і впровадження програм сучасних методів прогнозування природних небезпек на вугільних шахтах;

4) запровадження методів виділення та ознакування вибухонебезпечних зон та мінімізація чисельності людей, що працюють в цих зонах;

5) зміна організації системи гірничої рятувальної служби;

6) зміна способу реєстрації нещасних випадків, визначення нещасного випадку на виробництві;

7) застосування сучасних методів виявлення дійсних причин нещасних випадків;

8) запровадження активних показників і засобів оцінки рівня безпеки.

III. Підготовка і проведення інформаційної кампанії з підготовки роботодавців і працівників державного нагляду за умовами праці до запровадження зміни культури праці на українських підприємствах. Підготовка адаптаційних проектів з визначеними часовими горизонтами реалізації. Запровадження адаптаційних проектів згідно з визначеними графіками.

У тому числі перш за все:

1) запровадження систем управління охороною праці, що базуються на міжнародних стандартах, як найкращий спосіб покращення охорони праці в українських шахтах (OHSAS);

2) запровадження систем управління, що охоплюють наступні сфери функціонування підприємств, на базі міжнародних стандартів, а саме ISO (напр.: ISO 9000, ISO 14000, ISO 27000 тощо), як один із стимуляторів зміни культури праці;

3) запровадження для вугільних шахт вимог щодо опрацювання формалізованих програм стратегічного розвитку шахт, який би враховував постійне покращення охорони праці;

4) опрацювання нових організаційних структур вугільних шахт, зорієнтованих на процеси, процедури провадження й управління за допомогою цілей і програм; рекламні кампанії, тренінги, семінари, проекти, запровадження;

7) зміна ролі профспілок у відповідальності за охорону праці, збільшення зацікавлення та відповідальності профспілок за охорону праці на підприємстві;

8) пропагування соціально орієнтованої діяльності;

9) пропагування етики ведення бізнесу;

10) проведення оцінки і бенчмаркетингу робочих умов на шахтах із врахуванням питань безпеки праці;

11) зміна цілей підприємств і трудових позицій, що адаптують компанії і працівників до діяльності в умовах вільного ринку;

12) зміни у плануванні, відхід від централізованого планування та розподілу завдань за державними потребами в обсязі виробництва; інженерний підхід до планування виробництва залежно від геолого-технічно-організаційних умов вугільної шахти як фактору стимуляції покращення поведінки працівників в аспекті безпеки праці;

13) прагнення до розвитку власних систем управління в шахтах в напрямі EFQM (Європейський фонд управління якістю);

14) зміна способу управління керівниками та наглядовцями на шахтах: мотивація до самоосвіти, трудова оцінка, мотиваційні фінансові і позафінансові системи, шляхи кар'єрного росту і т.д.

IV. Підготовка і проведення інформаційної кампанії та системи тренінгів з підготовки медичних служб до зміни системи медичної профілактики, адресованої до працівників, а також з підготовки служби до підвищення рівня охорони здоров'я працівників. Підготовка адаптаційних проектів з визначеними часовими межами реалізації. Запровадження адаптаційних проектів згідно з визначеними графіками.

У тому числі перш за все:

1) підготовка та впровадження проектів з вдосконалення системи медичної профілактики та охорони здоров'я працівників;

2) підготовка і проведення інформаційної кампанії на тему відповідного підбору та застосування засобів індивідуального і колективного захисту; тренінги, семінари, проекти, програми, запровадження.

V. Підготовка і проведення інформаційної кампанії з підготовки до зміни системи соціального страхування, в тому числі страхування від нещасних випадків, що мотивує до покращення безпеки та покращення санітарних умов праці працівників. Впровадження нової системи соціального страхування.

VI. Розвиток техніки і технологій, пов'язаних із видобуванням, переробкою та збагаченням вугілля, в тому числі механізація і автоматизація процесів виробництва та розвиток систем захисту безпеки праці. Аналіз актуальної ситуації в українських шахтах. Підготовка проектів та впровадження сучасних рішень, адаптованих до місцевих умов конкретних шахт.

У тому числі перш за все:

1) запровадження автоматичних систем захисту, безпеки праці на шахтах; рекламні кампанії, тренінги, семінари, проекти;

2) механізація і автоматизація виробничих процесів на шахтах як способу зменшення кількості нещасних випадків та покращення здоров'я працівників; рекламні кампанії, тренінги, семінари, проекти, запровадження;

3) ознайомлення та застосування сучасних методів боротьби з небезпечними пожежами;

4) ознайомлення та застосування сучасних методів боротьби з небезпеками вибуху метану;

5) ознайомлення та застосування сучасних методів боротьби з викидами газу та породи.

VII. Підготовка програм приватизації та проведення приватизації частини шахт з участю акціонерів-працівників.

VIII. Підготовка проектів додаткового інвестування окремих шахт в області впровадження високопродуктивних машин і обладнання, які одночасно відповідають мінімальним європейським стандартам безпеки та підібрані до конкретних умов і потреб вугільної шахти. Реалізація додаткового інвестування вугільних шахт на комерційній основі, також із можливістю участі іноземного капіталу.

У тому числі перш за все:

1) розробка і запровадження проектів кондиціонування повітря у вибраних підприємствах вугільної галузі;

2) розробка і впровадження проектів дегазації та утилізації метану у вибраних вугільних шахтах;

3) розробка і впровадження проектів щодо покращення ефективності каптажу метану.

Висновки

Аналіз травматизму і професійних захворювань, а також відповідних показників охорони праці показує відносно низький рівень безпеки на вугільних шахтах України у порівнянні із середнім показником країн Європи й розвинених країн світу.

Запропоновані цілі й план дій з детальним описом обраних пріоритетних заходів щодо вдосконалення безпеки праці й охорони здоров'я працівників вугільних підприємств. Окрім цього, кожному підприємству доцільно розробити відповідний план-графік, який має визначити реалістичні часові інтервали, вказати джерела фінансування й призначити відповідальних за його виконання осіб. Разом із цим необхідне розуміння того, що ці зміни мають відбуватися поетапно, з урахуванням перехідних періодів і часу, необхідного для зміцнення й стабілізації цих змін.

Реалізація таких численних значних змін у такій кількості напрямів вимагає приділити особливу увагу ефективній комунікації, мотивації зацікавлених сторін і темпу змін, що має бути розрахований з урахуванням можливостей підприємств вугільної галузі.

Література

1. Брюханов А.М. Создание современной системы комплексной безопасности / А.М. Брюханов, Ю.А. Иванов, С.М. Силаков // Способы и средства создания безопасных и здоровых условий труда в угольных шахтах: сб. науч. тр. / МакНИИ. – Макеевка–Донбасс, 2007. – Вып. 20. – С. 7–15.

2. Гончаренко Л.П., Куценко Е.С. Управление безопасностью [Текст] / Л.П. Гончаренко, Е.С. Куценко. – М.: КНОРУС, 2005. – 218 с.

3. Евдокимов Ф.И. Оценка безопасности технологических процессов / Евдокимов Ф.И., Саенко Г.В., Грядущий Б.А. – К.: Техніка, 1992. – 124 с.

4. Качалов В.А. OHSAS 18001:1999. Системы менеджмента охраны здоровья и безопасности труда. Конспект системного менеджера – М.: ИздАТ, 2006. – 520 с.

5. Левкин Н.Б. Предотвращение аварий и травматизма в угольных шахтах Украины / Левкин Н.Б. – Донецк: Донбасс, 2002. – 392 с.

6. Мак–Мак В.П. Служба безопасности предприятия (организационно–управленческие и правовые аспекты деятельности) / В.П. Мак–Мак. – М.: Мир безопасности, 1999. – 112 с.

7. Полтавец В.И. О неотложных мерах по улучшению охраны труда и техники безопасности на предприятиях угольной промышленности и о финансировании проблемных вопросов / В.И. Полтавец // Чистый четверг. – 2008. – №1(17). – С. 46.

8. Потрубач Н.Н. Внешнеэкономические проблемы экономической безопасности [Текст] / Н.Н. Потрубач, Р.К. Максутов, С.Л. Лейба // Социально–гуманитарные знания. – 2000. – №5. – С. 115–128.

9. Руководство по системам управления охраной труда. МОТ–СВOT / ILO–OSH 2001. – Женева: Международное бюро труда, 2003. – 27 с.

10. Система управления охраной труда в угольной промышленности Украины. – К.: Основа. – 2002. – 279 с.

11. Теория и практика охраны труда на угольных шахтах / [Э.Н. Медведев, В.Д. Мартовицкий, О.И. Кашуба и др.]. – Макеевка–Донбасс; Луганск–Копицентр, 2006. – 600 с.

С.Ф. ЯЦІВ,
к.е.н., Львівський національний аграрний університет

Вартість землі як чинник у системі сільськогосподарського виробництва

У статті розглядаються особливості відображення вартості землі у фінансових показниках діяльності сільськогосподарських підприємств. Проаналізовані витрати сільськогосподарських підприємств на оренду угідь. Досліджуються наслідки запланованого підвищення грошової оцінки землі та величини плати за оренду земельних паїв.

Ключові слова: земельні ресурси, сільськогосподарське виробництво, вартість, оцінка землі, фінансовий результат.

В статье рассматриваются особенности отображения стоимости земли в финансовых показателях деятельности сельскохозяйственных предприятий. Проанализированы издержки сельскохозяйственных предприятий на аренду угодий. Исследуются последствия запланированного повышения денежной оценки земли и платы за аренду земельных паев.

Ключевые слова: земельные ресурсы, сельскохозяйственное производство, стоимость, оценка земли.